

социального, коммуникативного пространства, которое, в свою очередь, является прежде всего полигоном для определения и испытания человека как интеллектуального и духовного существа. Это пространство оказывается слишком изменчивым, непредсказуемым, многоуровневым, без верифицируемого и контролируемого каркаса. Тогда точкой опоры остается только собственно «внутренний» человек, о котором идет речь в произведениях св. Франциска Ассизского, Г. Сковороды и других выдающихся мистиков, мудрецов, поэтов. Центром «духовного ландшафта» признается сердце человека,местилище его духовных и творческих импульсов. Но спектр манифестаций человекомерности, укоренившихся в культуре и вербализованных в современной теологии, становится почти безграничным.

Литература

1. Кимелев, Ю. А. Философия религии. Систематический очерк // Ю. А. Кимелев. – М. : Изд. Дом “Nota Bene”, 1998. – 424 с.
2. Марков, Б. В. Философ. антроп-я: очерки истории и теории // Б. В. Марков. – СПб. : Питер, 2008. – 352 с.
3. Хамитов, Н. Философия человека: От метафизики к метаантропологии // Н. Хамитов. – Киев, М., 2002. – 334 с.
4. Trueblood, E. Philosophy of religion / Enthony Trueblood. – New York: Harper, 1957. – 324 p.

УДК 378:1

Гончаров Г. М.

(м. Харків)

ФІЛОСОФСЬКА ПРОБЛЕМАТИКА ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМУ В РІЗНИХ ФОРМАХ ЛЮДСЬКОГО ІСНУВАННЯ

Стаття посвячена раскрытию проблемы человеческого существования в экзистенциализме и специфике этого направления в философии в целом.

Ключевые слова: экзистенциализм, экзистенция, философская концепция экзистенциализму, проблема человеческого существования

Стаття присвячена розкриттю проблеми людського існування в екзистенціалізмі і специфіці цього напрямку у філософії в цілому.

Ключові слова: екзистенціалізм, екзистенція, філософська концепція екзистенціалізму, проблема людського існування

The article is devoted to disclose problems of human existence in existentialism and specific of this direction in philosophy on the whole.

Keywords: existentialism, existence, philosophical conception to existentialism, problem of human existence.

Існує своєрідне коло проблем сучасної філософії, за межі яких екзистенціалісти не виходили, а саме: свободи, вибору, відповідальності, відчаю, відчуження, смерті, страху, абсурду, складності міжлюдських стосунків та ставлення людини до світу, самотності. Тому, крім загальних підходів до розуміння екзистенціалістської філософії, фахівці робили спроби більш конкретизованого наукового пошуку та розгляду крізь призму філософії екзистенціалізму питань свободи (І. Бичко, В. Лях, Д. Цеков, І. Калчев, А. Мисливченко), особистості (Р. Москвіна), міжлюдських стосунків (В. Микитенко, Т. Ярошевський, Г. Атаманчук), псевдогуманізму (І. Ніколаєнко), естетики (Л. Левчук, Ж. Ящук), відчуження (П. Саух), абсурду (К. Райда), самотності (Н. Хамітов), відповідальності (Т. Тузова), стражденності (В. Нестеренко), вибору (Т. Кононенко), цінностей (Г. Маргвелашвілі) та ін. Використовуючи значний науковий доробок з екзистенціалістської філософії, зосередимо увагу на розкритті проблемності людського існування в різних її формах в екзистенціалізмі та специфіці цього напрямку філософування загалом.

Антропологічна переорієнтація в сучасній філософії з окресленням самоствердження та самоздійснення людини в усій її унікальності та неповторності й переміщенням акценту з активно-діяльнісного ставлення індивіда до світу до його внутрішнього світу та духовності зумовлює необхідність експлікації екзистенціалістської проблематики. Людина в екзистенціалізмі виступає не як носій свідомості або суспільних відносин, а як жива індивідуальність з її пристрастями, сподіваннями, у тісному зв'язку з

повсякденним життям. Такий підхід має під собою інше підґрунтя порівняно з діяльнісною та об'єктивістською парадигмою, оскільки саме людина стає початком відліку у взаєминах з об'єктивним світом.

Екзистенціалізм, репрезентуючись не лише у філософському ракурсі як напрям ("філософія існування", або так звана філософія кризи), але й як сукупність найрізноманітніших літературних і мистецьких позицій, є однією з найбільш впливових течій сучасної суспільної думки й життя загалом, звертаючи значну увагу на найбільш негативні та несприятливі перипетії людського буття. В екзистенціалізмі світ для людини постає у непереможній відчуженості, загрозливим, відстороненим та абсурдним, в тенета якого закинуто індивіда. Ніхто з попередніх мислителів не розглядав так пильно ворожість світу, його вплив на обмеження свободи людської екзистенції й нівеляцію індивідуальної унікальності з наступною трансформацією її в об'єкт. Саме екзистенціалізм ініціював відхід від традиційної у класичній філософії об'єктивації у процесі пізнання з різким протиставленням суб'єкта та об'єкта, повертаючись безпосередньо до людини – «... самого суб'єкта, зануреного в таїну існування...» [1, с. 531], адже «... об'єкт означає зникнення екзистенціальності» [1, с. 531]. Філософське мислення у спробі розгляду світоглядних проблем, зокрема орієнтації людини у світі й певної проекції на світ її переживань, прагнень, очікувань, тяжіє до вищого рівня рефлексії, його теоретичного аналізу, застосовуючи при цьому відповідні концептуальні інструменти: поняття, судження, висновки. Поняття відображають загальні зв'язки та властивості предметів, явищ, процесів, закріплюючи їх у визначеннях (дефініціях). Будь яка спроба дефініції викликає потребу об'єктивації, трансформації у стан предметного існування, призводячи до значних ускладнень, якщо предметом дослідження стає людина. Саме це було однією з найголовніших проблем, поставлених пізніше екзистенціалістською

філософією, оскільки будь-які поняття неможливі без жорсткого раціоналістичного обмеження, а тому й унеможливають загальнонауковий підхід до вивчення екзистенційної площини логічно-теоретичним інструментарієм, оскільки результати наукового пізнання завжди спрямовані на загальне, а тому лишаються осторонь конкретної особи та її духовного буття. Не випадково провідна думка екзистенціалістів полягала в тому, що найглибша дійсність вислизує від поняттєвої дефініції. Вона може переживатись, але не може бути предметом інтерсуб'єктивного знання. Варто взяти до уваги те, що предметом аналізу екзистенціалізму виступає існування людини, здатної до іпостазування свого життя як свободи, як прориву за межі детермінованого існуючого до трансцендентного. Адже людина є не лише складовою матеріального світу серед інших природних об'єктів, що існують, а й тією таїною сущого, що це суще перевершує. Вона покликана до значно більшого, ніж просте буття, оскільки містить у собі, на думку С.Кіркегора, ірраціональне начало і дефінується ним як «...синтез безкінечного й кінечного, часового і вічного, свободи й необхідності» [2]. Всілякі спроби раціоналістичного підходу до людської екзистенції з метою розгляду її як об'єкта, а не суб'єкта, зазнають поразки. Адже головне в суб'єкті не те, що виражає його подібність до інших, а те, що відрізняє його від них, а тому екзистенція вислизує від логічно-категоріального схоплення.

Водночас екзистенціалісти застосовують дуже складний понятійно-категоріальний апарат. Відношення «людина-світ» вони характеризують такими екзистенційними категоріями, як «страх», «відчай», «турбота», «нудота», «абсурд», «закинутість», «відчуження» та ін. Ця категорійна визначеність переживань індивіда впливає з такого розуміння самої екзистенції, яке унеможливорює зведення їх до простого рівня почуттів, що відтворюють відповідний психологічний стан, оскільки, на думку екзистенціалістів, ці почуття

набирають онтологічної форми буття-у-світі. Це й дало привід багатьом дослідникам (М. Кісселю, М. Мамардашвілі, К. Райді, Е. Соловйову, В. Швирьову) дійти висновку щодо застосування екзистенціалістською філософією наукових категорій, «... розробленість яких є наслідком розвитку філософії як особливої форми знання» [3].

Різноманітність філософських концепцій екзистенціалізму та його модифікації іноді в цілком альтернативних формах світорозуміння (релігійність та атеїзм) викликає у деяких мислителів думку щодо відсутності єдності в екзистенціалістській філософії. Так, К. Райда зауважує, що для В. Кауфмана «...екзистенціалізм – це не філософія, а набір декількох «повстань» проти традиційної філософії, які значною мірою відрізняються одне від одного» [3, с. 90] Справді С. Кіркегор ніколи не називав себе екзистенціалістом, у Гайдеггера домінантою виступала не екзистенція, а онтологія, а Ясперс зрештою відмовляється від екзистенціалізму на користь розуму. Крім того, екзистенціалісти проводили полеміку не тільки з представниками інших напрямів, але й між собою не мали згоди в багатьох питаннях. Однак існують загальні підходи до розуміння екзистенції, загальні принципи екзистенційного аналізу до проблеми вибору, свободи, абсурду, за межі яких не виходили екзистенціалісти. І «...це якраз і дозволяє віднести їх усіх до напрямку, який у філософів ХХ століття дістав назву "екзистенціалізм» [4, 5].

Екзистенціалізм має досить глибоке коріння. Хоча поняття «екзистенція» було запроваджене С. Кіркегором, генеалогія цього філософування сягає значно далі. Екзистенціальне мислення було вагомою складовою філософії протягом усього її історичного розвитку, незалежно від того, посилювалось чи послаблювалось розгортання екзистенціальної проблематики. Екзистенціальні проблеми виникають у процесі повсякденного життя людини, коли відбувається низка найрізноманітніших потрясінь і суперечностей, захоплень і

відчаїв, що охоплюють найглибінніші й найпотаємніші куточки її духовного світу. Оскільки людське буття не є щоденним повторенням подій, станів, емоцій, а складається з постійного пошуку й вибору та виходу за межі приземлених інтересів, спектр екзистенціальних проблем дуже широкий (життя, любов, сором, відчай, страх, смерть). Не дивно, що екзистенціальні проблеми споконвічно інтригували філософську думку, особливо широкого висвітлення набуваючи в поглядах Конфуція, Сократа, Сенеки, Аврелія Августина, Паскаля, яких М. Бердяєв залічував до екзистенціалістів.

Тобто в усі часи проблеми людського існування проходять стрижневою лінією через філософські ідеї, досить часто наповнюючи їх мотивами інфінітизму (зіткнення людини як скінченної істоти з нескінченністю), найбільш характерного для середньовічного світогляду, гуманізму (ідея людської гідності, особливо яскраво виражена в епоху Відродження) та трагізму (філософія Паскаля). Тому М. Бердяєв слушно зауважує: «Завжди існували філософи, які вкладали у свою філософію самих себе, тобто пізнаючого як існуючого...» [1, с. 349].

Екзистенціалізм як філософський напрям ХХ століття варто відрізнити від «екзистенціальної філософії» (К. Райда), «екзистенційної філософії» (Ж. Ящук), «екзистенційного мислення» (Н. Михайловська). Зокрема, К. Райда, застосовуючи термін П. Тілліха «класичний екзистенціалізм», чітко розмежовує поняття «екзистенціальна філософія» і «екзистенціалізм», які розглядає крізь призму «екзистенціального». «Екзистенціальне», згідно з цим філософом, є специфічним виміром духовного життя індивіда й особливим виміром філософського мислення та свідомості, що дає змогу для розуміння філософії «... як результату складного синтезу психічних, емоційно-чуттєвих, духовних, інтелектуальних елементів духовної творчості особи...» [3, с. 113]. «Класичний екзистенціалізм», на думку українського науковця, намагається відтворити

спотворену соціалізацією екзистенціальність особи, протиставляючи екзистенцію з усім багатством унікальності й неповторності уречевленим суспільним відносинам. Тобто в основу екзистенціалізму як філософського напрямку покладалася специфічний спосіб самоздійснення людини в епоху знищення її екзистенціальності, що виявилось в самому філософуванні, у застосуванні досить складного понятійно-категоріального виразу, у своєрідному ставленні до буття. Предметом дослідження «екзистенціальної філософії» виступає глибинний внутрішній світ людини, а «екзистенціальне» простежується в площині переживання індивідом своєї духовності. І тому, якщо до «екзистенціальної філософії» залічують усіх мислителів, котрі розглядали світ крізь призму людського існування, утвердивши його осердям усього філософського вчення, то такі філософи існували завжди. Отже, «екзистенціальну філософію» можна вважати предтечею екзистенціалізму як філософського напрямку ХХ століття.

Апеляція екзистенціалістів до відповідальності за своє існування зумовлює посилений інтерес до вирішення «філософією існування» моральних і релігійних проблем з філософськими інтенціями утвердження наявності вищої інстанції чи заперечення її. Ж.-П. Сартр у праці «Екзистенціалізм – це гуманізм» зауважує: «...існує два різновиди екзистенціалістів: по-перше, це християнські екзистенціалісти, до яких я залічую Ясперса й Габріеля Марселя..., і, по-друге, екзистенціалісти – атеїсти, до яких належать Гайдеггер і французькі екзистенціалісти, в тому числі й я сам» [5, с. 321]. До релігійного екзистенціалізму залічують також основоположника екзистенціалістської філософії С. Кіркегора. Адже саме його загальну філософську концепцію, термінологію, поняття і трагічний погляд на життя увібрав у себе як релігійний, так і атеїстичний екзистенціалізм. Як ми вже зазначали, генеалогія екзистенціалізму має глибоке коріння, але саме у С. Кіркегор, вважає не

сутність визначає конкретне існування, а «екзистенція» випереджає і визначає есенцію (сутність), зрозумілої як термін, назва. Такі концептуальні засади заперечували можливість сприйняття людини цілісної, розуміючи її в єдності існування й сутності, що було характерним для вчення Аврелія Августина. Парадоксальне розуміння останнім любові до Бога, що містить у собі моменти самозречення і страждання, стало фундаментальною передумовою кіркегорівського мислення, а його теза про людину, що дістає цілісність і ідентичність свого «я» лише під час зустрічі з божественним «Ти», заклала основу всієї релігійної філософії екзистенціалізму.

Екзистенціалісти намагаються сформулювати понятійно - категоріальне словосполучення «екзистенціальне переживання», адже «екзистенціальне існування пропонує людське буття в тому досконало визначеному тлумаченні, як воно виростає на ґрунті екзистенціального переживання» [7, с. 29]. Ці своєрідні переживання неправомірно прирівнювати до простих афектів. Їх треба розглядати як характеристики, закорінені в самому існуванні людини в світі, які є вагомою передумовою розуміння філософії екзистенціалізму. Екзистенція як предмет дослідження екзистенціалізму становить внутрішнє ядро людини й найглибинніший і найпотаємніший центр, який неможливо звести лише до зовнішнього існування чи емпіричних особливостей індивіда. Екзистенція не витримує наукових критеріїв, і тому її досить важко зрозуміти з допомогою раціоналістично – змістових сутностей і майже неможливо охопити розумом, а будь-які спроби понятійних визначень розглядаються як непомірні. Екзистенція простежується в переживаннях особистісного «Я» у ставленні до смерті, у стані смерті та в межових ситуаціях.

Поняття «туга», «відчай», «страх», «нудота», «абсурд», «свобода» є досить важливими для екзистенціалізму, оскільки людське життя в стані повного напруження підвищується до вершин екзистенціального існування.

Екзистенціали, що виступають головними категоріями в екзистенціалізмі, на думку В. Ляха, є «...первісні, дорефлексивні і неусвідомлені..., вони становлять глибинний пласт людського буття...» [8, с.15]. Коли людина екзистує, то формується не стільки буття, скільки певне ставлення до нього, процес достотного існування розуміється як процес знайдення й формування особистісного «Я» й створення гідного життя. Адже людина абсолютно вільна у виборі самої себе, а тому і несе відповідальність за свій вибір. Однак В. Лях зауважує, що вибір є дорефлексивним вибором, прислуховуванням до поклику «екзистенції», що може суперечити загальноновизнаним нормам і правилам поведінки (філософські погляди Ж.-П. Сартра), адже основний акцент робиться на спонтанність та стихійність. Отже, розчарована й закинута в абсурдну дійсність людина саме як екзистенція прагне до пошуку сповненого смислу буття, який здійснюється в екзистенціалістських мислителів найрізноманітнішими шляхами і не завжди завершується успіхом.

Основоположною установкою «класичного екзистенціалізму», до якого належать С. Кіркегор, Ж.-П. Сартр, А. Камю, М. Гайдеггер, Г. Марсел, К. Ясперс, Н. Аббаньяно, М. Бердяев, Л. Шестов та інші філософи, є здатність людини до екзистенціювання, тобто спроможності до виходу за свої межі, визначаючись у категоріях «екзистенція», «Ніщо», «трансценденція». Адже людина – це екзистенція, спрямована до трансценденції, що в релігійному екзистенціалізмі набуває значення руху індивіда до Бога, зокрема в Ясперса «трансценденція над усім світом або до всього світу називається Богом» [9, с. 434]; «... як екзистенція я існую, знаючи, що подарований собі трансценденцією» [9, с. 428].

В атеїстичному екзистенціалізмі екзистенціювання засвідчує здатність виходу людини за власні межі особистісної фактичності. За Ж.-П.Сартром, екзистенція і є трансценденцією в ракурсі трансценденції «Буття-для-себе» (людини) до «Буття-в-собі» (світу). Н. Аббаньяно розглядає категорію

«трансцендентність» як світ цінностей, а у Гайдеггера вона є ідентичною «Ніщо»-буттю, яке цілком відрізняється від усього сущого, до якого належать усі речі й сама людина, і є таким, що розташоване над усім сущим.

Отже, екзистенціалістські категорії набувають дещо іншого, а іноді й навіть цілком альтернативного значення в екзистенціалістів. Тобто досить проблематично підігнати філософію екзистенціалізму під єдиний шаблон. Тому кожен із філософів у своєрідній для нього формі зробив значний внесок у її формування та розвиток. Така неоднорідність екзистенціалістських пошуків має загальне фундаментальне спрямування, що стосується проблемності людського існування та своєрідного пошуку буття, в який залучено кожну окрему особистість. Саме тому зрозуміти екзистенцію означає, передусім, її достотно реалізувати. Лише за умов усвідомлення людиною себе як проблеми вона може реалізуватися, і це стає вагомими імпульсами до реорганізації її поведінкових настановок, вибору власної позиції у житті й готовності до відповідальності за неї. Екзистенціалістське багатогранне мислення ніколи не приписує конкретні формули, а дає можливість виявити людину в її власній індивідуальності, унікальності та неповторності.

Література

1. Бердяев Н. Самопознание / Н. Бердяев // Сочинения. - М., Харьков, 1997. – 624 с.
2. Кьеркегор С. Болезнь к смерти / С. Кьеркегор // Этическая мысль. Научно-публицистические чтения - М., 1990. – 480 с.
3. Райда К. Історико-філософські дослідження постекзистенціалістичного мислення / К. Райда. – К.: Укр. Центр духовної культури, 1998. – 216 с.
4. Зорин А. Экзистенциализм и позитивный экзистенциализм Н. Аббаньяно / А. Зорин // Николо Аббаньяно. Введение в экзистенциализм. – СПб., 1998. – 510 с.

5. Сартр Ж.-П. Экзистенциализм – это гуманизм / Ж.-П. Сартр // Сумерки богов. – М., 1990. – 480 с.
6. Больнов О. Философия экзистенциализма / О. Больнов. – СПб., 1999. – 224 с.
7. Лях В. Трансцендентний вимір людського буття // Генеза. – 1996. – №4.
8. Ясперс К. Философская вера / К. Ясперс // Смысл и назначение истории. – М., 1994. – 452 с.

УДК 371.1.07

Дорошкевич А. С.

(м. Харків)

СУЧАСНІ ПРИНЦИПИ ОСВІТНЬОЇ МОДЕЛІ

Стаття присвячена визначенню світоглядних та методологічних принципів освітньої моделі сучасного суспільства. В якості провідних принципів моделі сучасної освіти визначаються: фундаменталізація, гуманітаризація, інформатизація, екологізація й футуризація, які пов'язуються із змінами, що відбуваються як в системі освіти, так і в світоглядних і методологічних підходах. Зокрема, змінюються 1) мета освіти 2) характер освітнього процесу; 3) моделі освоєння навчальної дисципліни; 4) уявлення про тривалість процесу отримання освіти.

Ключові слова: фундаменталізація, гуманітаризація, інформатизація, екологізація, футуризація.

Статья посвящена определению мировоззренческих и методологических принципов образовательной модели современного общества. В качестве ведущих принципов модели современного образования определяются: фундаментализация, гуманитаризация, информатизация, экологизация и футуризация, которые связываются с изменениями, происходящими как в системе образования, так и в мировоззренческих и методологических подходах. В частности, меняются 1) цель образования 2) характер образовательного процесса 3) модели освоения учебной дисциплины; 4) представление о продолжительности процесса получения образования.

Ключевые слова: фундаментализация, гуманитаризация, информатизация, экологизация, футуризация.

This article is devoted to philosophical and methodological principles of educational model of a modern society. As the leading principles of the model of modern education are defined: fundamentalization, humanization, informatization, greening and futurization that bind to the changes